

ilahiyat akademi

Sayı: 21, 2025, 67-92.

Issue: 21, 2025, 67-92.

Edebiyat, Tarih ve Hadis Üçgeninde Bir Siyâsetnâme Olarak Âdâbü'l-Harb ve's-Secâ'a

Âdâb al-ḥarb wa'sh-shajā'a as a Siyâsetnâme at the Intersection of Literature, History and Hadith

Yasin Tekin

Dr., Bağımsız Araştırmacı

yasintekin1@gmail.com | ORCID: 0000-0001-5247-2956

Peyman Ünügür Tekin

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Hadis, Ankara, Türkiye

Dr. Asst. Prof., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Theology, Department of Islamic Sciences, Hadith, Ankara, Türkiye

peyman.unugur@gmail.com | ORCID: 0000-0001-6572-8770 | ROR ID: 05ryemn72

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş Tarihi Date Received

21 Şubat 2025 21 February 2025

Kabul Tarihi Date Accepted

24 Haziran 2025 24 Haziran 2025

Yayın Tarihi Date Published

29 Haziran 2025 29 June 2025

İntihal Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımı ile taranmıştır. This article has been scanned with Turnitin software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Yasin Tekin, Peyman Ünügür Tekin). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Yasin Tekin, Peyman Ünügür Tekin).

CC BY-NC 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır. Licensed under CC BY-NC 4.0 license.

Atıf/ Cite as

Tekin, Yasin – Tekin, Peyman Ünügür. "Edebiyat, Tarih ve Hadis Üçgeninde Bir Siyâsetnâme Olarak Âdâbü'l-Harb ve's-Secâ'a". *İlahiyat Akademi* 21 (Haziran 2025), 67-92.

DOI: [10.52886/ilak.1644185](https://doi.org/10.52886/ilak.1644185)

Tekin, Yasin – Tekin, Peyman Ünügür. "Âdâb al-ḥarb wa'sh-shajā'a as a Siyâsetnâme at the Intersection of Literature, History and Hadith". *Theological Academia* 21 (Haziran 2025), 67-92. DOI: [10.52886/ilak.1644185](https://doi.org/10.52886/ilak.1644185)

Öz

Fahreddin Mübârek Şah (Fahr-i Müdebbir) tarafından 7./13. yüzyılın başlarında Delhi Sultanı İltutmuş'a sunulmak üzere kaleme alınan *Âdâbü'l-ḥarb ve's-şecâ'a*, orta çağ savaş sanatı üzerine son derece zengin bilgiler içerir. Ordu teşkilatlanması ve savaş stratejilerine dair bütün zenginliğine rağmen eser, kurgusu ve yöntemi itibariyle tamamen orta çağ siyâsetnâme literatürüne aittir. Ne var ki, bir siyâsetnâme olarak fazla incelenmemiştir. Bu çalışma, eserin İslâm siyaset düşüncesindeki yerini tartışmaktan ziyade, eserin kaynaklarını ve metin inşa yöntemini politik ve kişisel bağlamı üzerinden değerlendirmeye odaklanmıştır. Nitekim siyâsetnamelerde sıklıkla görüldüğü üzere, müellif ahlakî nasihatlerden oluşan argümanlarını desteklemek için kıssalar ve tarihi anekdotlar kullanmıştır. Aynı amaçla kullanılan hadislerin hacmi ise eseri diğer siyâsetnâmelerden ayıştırmaktadır. Karşılaştırmalı okumalarla tespit ettiğimiz üzere, eserin kaynaklarını büyük oranda önceki türdeşleri ile daha önce hiç değinilmemiş hadis derlemeleri oluşturmaktadır. Ancak iktibas ve uyarlamalarında yoğun bir müellif tasarrufu bulunmaktadır. Alıntılanan ve üretilen anekdotlar çoğu zaman tarihi olay ve kişileri konu ediniyorsa da özgün olmayan bu aktarımlar, genellikle “menkıbeleştirilmiş” olup çağdaş yazılı kaynakları tarafından doğrulanamamaktadır. Hadis kullanımında da benzer bir tutum mevcuttur. Hz. Peygamber'e ait olmayan sözlerin ona nispeti, rivayetlere doğrudan ya da yorumlar üzerinden dolaylı müdahale gibi birçok tasarrufu tespit edilmiştir. Müellifin yeterli müktesebata sahip olmasına rağmen araçsallaştırdığı hadislerin daha ziyade geç dönemde halkın faydalanması için telif edilen ve içerdiği rivayetlerin sıhhati konusunda eleştirilen eserlerden alındığı tespit edilmiştir. Başta Ebû'l-Leys es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) *Tenbîhu'l-gâfilîn* adlı eseri olmak üzere zühd / ahlak temalı popüler eserler ile bazı eski siyâsetnâmeler, eserin sadece içeriğini değil kurgusunu etkilemiş gibi görünmektedir. Eserin muhtevasını ve üslubunu etkileyen bir diğer önemli husus ise hiç şüphesiz müellifin yaşadığı coğrafyanın politik çalkantılarıdır. Dolayısıyla eserin yazılışı, müellifin aile bağları ile bağlı olduğu Gazneliler'in çöküşü, Gûrlular'ın hızlı yükselişi ve nihayetinde Kuzey Hindistan'da Müslüman bir Türk devleti olarak kurulan Delhi Sultanlığı'nın teşekkül sürecinden bağımsız değildir. Kadınların idareciliğine karşı negatif tutumunu, kaynağı müphem hadislerle desteklemeye çalışmış olması Sultan İltutmuş'un ardından tahta kızı Raziye Begüm'ün çıkmasıyla yakından ilişkilidir. Hadisler ve kıssalar üzerindeki bazı tasarrufları ile üslup tercihleri müellifin açıkça Şiîliğe bir temayülünün bulunduğunu da göstermektedir. Ancak bu bağlamda en önemli etken, Hind sathındaki tüm askerî başarıları ve Moğol yayılmacılığı nedeniyle yaşanan büyük göçe rağmen, Müslüman Türk nüfusun Kuzey Hindistan'da azınlıkta kalmış olmasıdır. Fahr-i Müdebbir ve çağdaşlarının halkın sevebileceği İslâm tarihinden örnekler içeren kıssaları ve hadisleri içeren hacimli eserleri yine halkın anlayabileceği bir dille kaleme almış olması, himayedarları Delhi Sultanlığı'nın gündeminden hiç düşmeyen bu nüfus sorununa karşı kültürel bir atılımla cevap vermek istemiş olmasının sonucu gibi görünmektedir. Çağdaş Sanskrit kaynaklardaki Müslüman-Türk imajı ve sultanlığın bilhassa bölgenin Müslümanlaşmasında önemli rol oynayan Çiştîyye mutasavvıflarıyla ilişkisinin mahiyeti de bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Bütün bu unsurlar mezkur eserin siyâsetnâme edebiyatına dahil olduğunu ve tarihsel değerinin bu husus ile değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ Tarihi, İslam Siyaset Düşüncesi, Delhi Sultanlığı, Hadis, Siyâsetnâme, Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-ḥarb ve's-şecâ'a*.

Abstract

In the early 7th/13th century the *Âdâb al-ḥarb wa'l-shajā'a* authored by Fakhr al-Dīn Mubārak Shah (Fakhr al-Mudabbir) and presented to the Sultan İltutmüş, contains a wealth of information on the medieval art of warfare. Despite its wealth of information on military organisation and war strategies, the work belongs entirely to the siyâsetnâme (Mirrors of Princes) literature in terms of its composition and method. However, it has not been studied extensively as a political treatise. Rather than discussing the text's place in Islamic political thought, this study focuses on evaluating the text's sources and method of textual construction through the political and personal context. As is often seen in political treatises, the author used parables and historical anecdotes to support his arguments based on moral advice. The volume of hadiths used for the same purpose distinguishes this text from other political treatises. Through comparative readings, we have determined that the text's sources consist largely uncited collections of hadiths, as well as predecessors of the genre. However, there is a high degree of authorial discretion in its quotations and adaptations. Although the anecdotes quoted and produced often discuss historical events and figures, these non-original narrations are generally 'hagiographised' and cannot be corroborated by contemporary sources. A similar approach is evident in the utilisation of hadiths. Many interventions have been identified, such as attributing words that do not belong to the Prophet Muhammad to him, either directly or indirectly via interpretations. Although the author had sufficient knowledge, it has been determined that the hadiths he instrumentalised were taken from texts written in later periods for the benefit of the public and criticised for the authenticity of the narrations they contained. Popular texts on asceticism and morality, particularly Abū al-Lays al-Samarqandī's (d. 373/983) *Tanbīhu al-gāfilīn*, as well as some older political treatises, appear to have influenced not only the content but also the structure of the text. Another important factor that influenced the content and style of the *Âdâb al-ḥarb wa'l-shajā'a* was undoubtedly the political turmoil in the region where the author lived. Therefore, the writing of the text is not independent of the collapse of the Ghaznavids, to whom the author was connected through family ties, the rapid rise of the Ghūrids, and finally the formation of the Delhi Sultanate, a Muslim Turkish state established in North India. His attempt to support his negative attitude towards women's rule with obscure hadiths is closely related to the accession of Sultan İltutmish's daughter, Raziya Begum, to the throne. Some of his interpretations of hadiths and parables, as well as his stylistic preferences, clearly indicate the author's inclination towards Shiism. But the most important factor in this context is that, despite all the military successes in Hind and the massive migration caused by Mongol expansionism, the Muslim Turkish population remained a minority in North India. The composition of voluminous literary works containing parables and hadiths from Islamic history, written in a language comprehensible to the public by Fakhr al-Mudabbir and his contemporaries, seems to have been the result of their desire to respond with a cultural demarche to the population problem, which was always on the agenda of their patrons, the Delhi Sultanate. The image of Muslim Turks in contemporary Sanskrit sources and the nature of the sultanate's relationship with the Chishtiyya Sufis, who played a significant role in the Islamisation of the region, also reinforce this possibility. All these elements indicate that the *Âdâb al-ḥarb wa'l-shajā'a* belongs to the genre of siyâsetnâme and that its historical value should be evaluated in this context.

Keywords: Medieval History, Islamic Political Thought, Delhi Sultanate, Hadith, Mirrors for Princes, Fakhr al-Mudabbir, *Âdâb al-ḥarb w'al-shajā'a*.

Giriş

Fahr-i Müdebbir olarak tanınan Muhammed b. Mansûr b. Sa'id, ardında mühim eserler bırakmasına rağmen hakkında pek az şey bildiğimiz bir orta çağ entelektüelidir.¹ *Âdâbü'l-harb ve's-şecâ'a* başlığı ile bilinen eseri ise farklı disiplinlerden birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir. Bu incelemeler büyük oranda Türk savaş sanatı, teşkilat tarihi, orta çağ silah teknolojisi ve kullanımına odaklanmıştır. Muhteviyatındaki "tarihî" anekdotların değerlendirmeleri ise genellikle "Gazneliler" başlığı ile kısıtlı kalmıştır.² Eserin, mezkûr başlıklarda türünün ve döneminin en kapsamlı Farsça eseri olması nedeni ile bir "siyâsetnâme" olarak fazla ilgi gördüğü söylenemez. Bu çerçevede kısa bir değerlendirme ilk kez Lambton tarafından yapılmışsa da eseri bu açıdan inceleyen literatürdeki tek çalışma 1985 yılında Sunil Kumar tarafından yapılmıştır. Kumar, öncelikle siyâsetnâmelerin teorik ve idealize bir dünya resmeden edebî eserler olmasına rağmen çağının ortak ahlakî değerlerini anlamada büyük önem taşıdığını vurgular. "Adalet Dairesi" geleneğini devam ettiren Fahr-i Müdebbir'in, "dirlik ve düzenin korunması" üzerinden devlet idarecilerinin görev ve sorumluluklarına yaptığı vurgunun aslında bireysel ve toplumsal beklentilerin bir yansıması olduğu sonucuna varır. Sadece ilk beş bâb (6-11) ile kısıtlanan bu çalışmada tematik karşılaştırmalar bulunsa da eserin kaynaklarına ve anekdotlarına detaylı değinilmemiştir.³ Neşir ve Türkçe tercüme de bu bakımdan detaylı içerik değerlendirmelerinden yoksundur.⁴

Bu çalışma, literatürdeki bu boşluğu kapsamlı bir "karşılaştırmalı okuma" denemesi ile biraz olsun doldurmayı hedeflerken, müellifin metin inşası metodunu da anlama çabası içermektedir. Zira bütün âlimler gibi seleflerinin omuzlarında yükselen Fahr-i Müdebbir, hadislerin ve tarihî bilgilerin araçsallaştırılmasında basit alıntılama ve ötesine geçmiştir. Müellifin bu tasarruflarındaki bazı detaylar hayatına dair kısmî bilgilerimizi artırırken, arkasındaki motivasyonları üzerinde düşünmek "zamanın ruhuna" dair bazı çıkarımlarda bulunabilmemize yardımcı olmaktadır.

¹ Muhammed b. Mansur b. Said Mübârek Şah m'arûf be Fahr-i Müdebbîr, *Âdâbü'l-harb ve's-şecâ'a*, thk. Ahmed Süheyli Hânsâri (Tahran: İntişârât-ı İkbâl, 1346), 15; Fakhr al-Din Mubarakshah, *Tarikh-i Fakhru'd-din Mubarakshah : being the historical introduction to the book of genealogies of Fakhru'd-din Mubarakshah Marwar-rudi completed in A.D. 1206*, ed. E. Denison Ross (London: The Royal Asiatic Society, 1927), 62.

² İlgili çalışmalar aşağıda zikredilecektir. *Şecere-i Ensâb* odaklı literatür için bk. İlker Evrim Binbaş, "Structure and Function of the Genealogical Tree in Islamic Historiography (1200-1500)", *Horizons of the world : Festschrift for İsenbike Togan = Hudûdü'l-âlem : İsenbike Togan'a armağan* (İstanbul: İthaki, 2011), 475, Dipnot 31.

³ Ann K. S. Lambton, "Islamic Mirror for Princes" (Atti del Convegno Internazionale sul tema: La Persia nel Medioevo, Roma: Accademia nazionale dei Lincei, 1970), 419-442; Sunil Kumar, "The Value of the Âdâb Al-Muluk as a Historical Source: An Insight into the Ideals and Expectations of Islamic Society in the Middle Period (A.D. 945-1500)", *The Indian Economic & Social History Review* 22/3 (Eylül 1985), 307-327.

⁴ Mustafa Berkay Kara, *Âdâbü'l-Harb ve's-Şecâ'a Adlı Eserin Tercüme ve Tanıtımı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2021), 166; Raziye Çalimli, *Âdâbü'l-Harb ve's-Şecâ'a' Adlı Eserin Tercüme ve Tanıtımı* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2022), 5-6.

1. Hayatı ve Eserleri

Fahr-i Müdebber'in biyografisi çoğunlukla sadece kendi eserlerinde zikrettiği bilgilerden yapılan çıkarımlarla kısmen kurgulanmıştır. Tahminen 955/1150'li yıllarda dünyaya gelmiş olup kendi ifadelerine göre, ailesinin soyu baba tarafından Hz. Ebûbekir'e (ö. 12/634), anne tarafından Gazneli Bilge Tegin'e dayanmaktadır.⁵ Kesin bir bağlantı çizgisi vermese de atalarının bir kolunu da Ebû Müslim-i Horasanî (ö. 138/755) aracılığıyla Abbâsîler'e bağlar.⁶ Ailesinin en az iki kuşak Gazneli ve Gûrlu saraylarında mühim görevler üstlendiği de yine kendi sözlerinden anlaşılmaktadır.⁷

558/1161-1162 dolaylarında Oğuz İsyanları nedeniyle ailesi ile Gazne'den Mûltan'a taşınan Fahr-i Müdebber'in çocukluğunun bir kısmını buralarda geçirdiği anlaşılmaktadır. Yetişkinlik çağlarında Gazneli, Gûrlu ve Delhi sultanlarının hizmetinde bulunmuş; sırasıyla Lahor, Peşâver ve son olarak Delhi'de hayatını sürmüştür. Delhi Sultanı İltutmuş'u, "es-Sultan-ı Nâsır-u Emîrû'l-mü'minîn" unvanıyla anması⁸ nedeniyle 626/1229 sonrasında vefat ettiği tahmin edilmektedir.

Fahr-i Müdebber'in kendisine ait olduğu artık kesinleşen iki eseri günümüze kadar gelebilmiştir. İki eserini de Delhi Sultanı İltutmuş'un himayesindeyken yazdığı söylenebilir. Muhtemelen ilk eseri *Şecere-i Ensâb (Kitâb-ı Bahr-i Ensâb)*, soyağaçları ile zenginleştirilmiş bir İslâm/dünya tarihi anlatısı olup türünün en eski örneğidir.⁹ Bilinen tek nüshası 999/1590 istinsah tarihli olup giriş ve dibâce bölümlerinin neşr ve tercüme yapılmıştır.¹⁰

Müellifin bir diğer önemli çalışması *Âdâbü'l-ğarb ve's-şecâ'a* hakkında diğer eseri gibi bir başlık ve nüsha karmaşası mevcuttur. En eski elyazması 10./16. yüzyılda özgün yazmadan istinsah edildiği düşünülen British Museum (Add 16853) nüshası olup *Âdâbü'l-ğarb ve's-şecâ'a* başlığını taşıırken, India Office Library (Ethe, 2767) nüshası ise *Âdâbü'l-mülûk ve kifâyetü'l-memlûk* adını taşımakta olup British Museum

⁵ Fahr-i Müdebber, *Âdâbü'l-ğarb*, 247; Fakhr al-Din Mubarakshah, *Tarih-i Fakhrû'd-din Mubarakshah*, 62; Doğum tarihi ile ilgili tartışmalar için bk. M. S. Khan, "The Life and Works of Fakhr-i Mudabbir", *Islamic Culture* 51 (1977), 129-131.

⁶ Fahr-i Müdebber, *Âdâbü'l-ğarb*, 266; M. S. Khan, "The Life and Works of Fakhr-i Mudabbir", 129.

⁷ Fahr-i Müdebber, *Âdâbü'l-ğarb*, 104-105; Iqbal M. Shafi, "Fresh light on the Ghaznavids", *Islamic Culture* 12/2 (Nisan 1938), 200-204.

⁸ Fahr-i Müdebber, *Âdâbü'l-ğarb*, 15.

⁹ Binbaş, "Structure and Function of the Genealogical Tree in Islamic Historiography (1200-1500)", 478-482; A. J. Arberry (ed.), *The Chester Beatty Library: A Catalogue of the Persian Manuscripts and Miniatures* (Dublin: Hodges Figgis, 1962), 3/91.

¹⁰ Abdullah Dodangeh, "Fahreddin Mubârekşâh'ın Şecere-yi Ensâb İsimli Eserlerinin Türkçe Tercümesi", *Türk Dünyası Araştırmaları* 3 (2010), 195-223; Fahreddin Mübarek Şah, *Tarih-i Fahreddin Mübarek Şah (Şecere-i Ensâb'ın Dibacesi)*, ed. Mehmet Ali Bozkuş, çev. Abdurran Yelgar (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023).

nüshasından 6 bâp daha uzundur.¹¹ İran ve Hindistan'daki kütüphanelerde çoğu özetlenmiş, eksik ya da yer yer okunamaz durumda başka nüshaları da bulunmaktadır. Tahkikli neşri ilk kez 1967 yılında Tahran'da Ahmed Süheylî Hânsârî tarafından *Âdâbü'l-harb ve's-şecâ'a* başlığı ile yapılmıştır.¹² Ancak Hansarî, India Office Library nüshasını Fahreddîn Mübarek Şâh er-Merverrûdî'ye ait olduğunu düşündüğü için neşrinde kullanmamıştır. Bu ek altı bölüm, 1975 yılında Muhammed Server Mevlâî tarafından ayrıca neşredilmiştir.¹³ Hansarî neşrinin tek sorunu en hacimli nüshayı kullanmaması değildir. Yapılan nispeten yeni bir değerlendirme ile muhakkinin editöryal tercihlerinde tutarlı davranmadığı ve bazı okuyuş hatalarını alternatiflerini göstermeden ana metne dahil ettiği anlaşılmıştır.¹⁴

1.1. Siyasi Görünüş ve Entelektüel Çevresi

6./12. yüzyılın sonu İslâm dünyasında siyasi konjonktürün çok hızlı değiştiği yeni bir yıkılış ve kuruluş çağıdır. Moğollar'ın tarihin gördüğü en hızlı yayılma hareketlerinden birine imza attığı bu dönemde, birçok köklü hanedan güçten düşerken, Delhi Sultanlığı'nın kuruluşu ile Kuzey Hindistan Müslüman dünyasının Doğu'daki yeni sınırı ve odak noktası hâline gelmiştir. Bu durum patronaj ilişkileri ile var olabilen Müslüman entelektüel sınıfını da bir "beyin göçü" hareketine mecbur bırakmıştır. Büyük Horasan'ın muhtelif şehirlerinden gelen birçok âlim, henüz kuruluş aşamasındaki yeni siyasi oluşumların meşruiyet ve prestij arayan liderleri tarafından memnuniyetle himaye edilmiştir. Bu âlimler, eser yazmanın dışında muhtelif bürokratik görevlere atanarak bir yandan da hukuk bilgileri ile devletleşme sürecinin gerektirdiği kalifiye insan ihtiyacını karşılamışlardır. Ancak gerek edebiyatçılar gerekse de hukukçular, bu konumlara erişebilmek için kendilerini tekrar tekrar ispat etmek zorunda kalmışlardır. Zira Kuzey Hindistan'ın Delhi Sultanlığı çatısı altında birleşmesi kolay olmamış; bölgesel hâkimiyetler sık sık el değiştirmiştir. Bu durum bürokratik kadroların ve edebiyatçıların Gazne, Mûltan, Uçç, Lahor, Delhi gibi merkezler arasında taşınmasıyla sonuçlanmıştır.¹⁵ Bu nedenle olsa gerek söz konusu dönem, kabaca "nasihatnâme / siyâsetnâme" çatısı altında toplanabilecek edebî eserlerin çeviri ve telif sürecinin de en parlak yıllarıdır. Örneğin; türünün eski örneklerinden *Marzubân-nâme*, bu yüzyılın hemen başında

¹¹ Charles Rieu (ed.), *Catalogue of the Persian manuscripts in the British Museum* (London: British Museum, 1879), 487-488; Hermann Ethe (ed.), *Catalogue of Persian Manuscripts in the Library of the India Office* (Oxford: India Office Library, 1903), 1/1493-1496.

¹² Fahr-i Müdebbîr, *Âdâbü'l-harb*, 15-17.

¹³ Fahr-i Müdebbir, *Âin-i Keşverdârî (Şeş Bâb Bâz Yafte ez Âdâbü'l-harb ve's-şecâ'a)*, ed. Muhammed Server Mevlâî (Tahran: Entişârât-i Bonyâd-i Ferhend-i İran, 1354).

¹⁴ Mahmûd 'Abidî - Leyla Şûkî, "'Adâbü'l-harb ve's-şecâ'a ve Tashîh-i Ân", *Edeb-i Farsi* 10/1 (2021).

¹⁵ İqtidar Husain Siddiqui, *Perso-Arab Sources of Information on the Life and Conditions in the Sultanate of Delhi* (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publ., 1992), 28, 33; André Wink, *Al-Hind: The Making of the Indo-Islamic World, Vol. II, The Slave Kings and The Islamic Conquest 11th - 13th Centuries* (Leiden;New York: Brill, 1997), 2/191-192 vd.

tercümelerle yeniden keşfedilmiştir.¹⁶ Çağdaş yazılı kayıtlar da bu durumu doğrulayarak yeni bir Müslüman merkezinin doğuşunu müjdelemektir: Nişâburlu Hasan Nizâmî (ö. 626/1229 [?]) Gazne'de yaşarken geldiği yeni yuvası Delhi'yi "ihsanların kiblesi" diye tanımlar. Burada Delhi Sultanlığı'nın fiili kurucusu Kutbüddin Aybeg'in (ö. 607/1210) bizzat emri ile Hind sahasında Farsça yazılmış ilk tarih anlatısı *Tâcü'l-me'âsir*'i kaleme alır.¹⁷ Buharalı Sedîdüddîn Muhammed 'Avfî, (ö. 629/1232 [?]) Gûrlular'ın ardından Sind ve Pençâb bölgelerinde hâkimiyet kurmayı başaran Nâsirüddin Kabâce'nin sarayına, kendi tabiri ile "dünya mazlumlunun sığınağına" yerleşir.¹⁸ Nâsirüddin Kabâce'nin trajik ölümü sonrası Sultan İltutmuş'un himayesinde Delhi'ye taşınır. 'Avfî, burada üç yüz kadar şair hakkında bilgi veren Farsça yazılmış ilk tezkire örneğini kaleme alırken¹⁹ Sultan İltutmuş'un veziri Nizâmülmülk el-Cüneydî himayesinde hazırladığı *Cevâmi'u'l-hikâyât ve levâmi'u'r-rivâyât* başlıklı öykü derlemesi çağını aşan bir ilgiye mazhar olacaktır.²⁰ Bunlar dışında Arap edebiyatının kayıtlı tarihi dokuzuncu yüzyıla uzanan *el-Ferec Ba'de's-Şidde* hikâye antolojisini Ebû Ali et-Tenûhî'nin (ö. 384/994) eseri üzerinden tercüme etmesi ise Farsça ve Türkçe okuryazarlarına beslenecekleri yeni bir mecra kazandırmıştır.²¹ Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) ünlü eseri *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'i tamamı,²² Bîrûnî'nin (ö. 453/1061 [?]) bazı Arapça eserlerinin tercümeleri de bu dönemde Delhi sarayında gerçekleştirilen ufak çaplı dahili tercüme hareketinin bilinen mahsulleridir.²³ Kuzey Hindistan'daki ilk medreselerin bazılarını da yönettiği bilinen Minhâc-ı Sirâc Cûzcânî (ö. 664/1266'dan sonra)²⁴ ile Fahr-i Müdebber'in zikrettiği tesadüfî bilgiler de Sind-Pençâb hattında çok canlı bir kültürel ve ilmî hayatın bulunduğunu göstermektedir.²⁵

Fahri Müdebber, özetlemeye çalıştığımız bu süreç ve ortamda yazarken bu durum eserlerindeki tercihlerini fazlasıyla etkilemiş gibi görünmektedir. Her şeyden önce *Âdâbü'l-harb*'in en göze çarpan özelliği türdeşlerine oranla çok daha fazla kıssa

¹⁶ Zeynep Korkmaz, *Marzubân-nâme Tercümesi* (Ankara: A.Ü. D.T.C.F. Yayınları, 1973), 67.

¹⁷ Tâcü'd-dîn Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, nşr. Seyyid Emir Hasan Abidi, ed. Seyyid Emir Hasan Abidi (Delhi: Merkez-î Tahkikât-ı Farsi Rayzenî-i Ferheng-i Cumhuri-i İslâmî-i İran Dihlî-i Nov, 1387), 47-49, 56-58, 61, 69-70.

¹⁸ Siddiqui, *Perso-Arab Sources*, 3; Wink, *Al-Hind*, 2/192-193.

¹⁹ Mehmet Fuad Köprülü, *Hanedanlar, İnsanlar ve Yerler İslam Ansiklopedisi Tarih Yazıları* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2019), 193-195.

²⁰ Tarihsel değeri için ayrıca bk. Siddiqui, *Perso-Arab Sources*, 5-36.

²¹ Bilge Seyidoğlu - Orhan Yavuz, *Ferec Ba'de's-Şidde Hikâyeleri Güçlükten Kolaylığa Kederden Sevince* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2019), 17,21.

²² Mustafa Çağrırcı, "İhyâü Ulûmi'd-Dîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

²³ Siddiqui, *Perso-Arab Sources*, 46.

²⁴ Kadı Minhâc-ı Sirâc Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, ed. Abdülhayy Habîbî (Kabil: Puhenî Matbae, 1342), 1/420, 460; Köprülü, *Hanedanlar, İnsanlar ve Yerler İslam Ansiklopedisi Tarih Yazıları*, 286, 289; Minhâc-ı Sirâc Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî: Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, çev. Erkan Göksu (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 2,3 Mütercimim Önsözü.

²⁵ Fakhr al-Din Mubarakshah, *Tarih-i Fakhrü'd-dîn Mubarakshah*, 68-70; M. S. Khan, "The Life and Works of Fakhr-i Mudabbir", 129.

ve hadis içermesidir. Sultan ve üst yönetici kadrosu için yazılmasına rağmen halk diline yakın bir üslupla kaleme alınmış olması da son derece dikkat çekicidir. Bu durumun olası nedenlerine değinmeden önce *Âdâbü'l-ḥarb*'in beslendiği kaynakları ortaya koymak ve müellifin metin üzerindeki bazı ilginç tasarruflarına değinmek gereklidir.

2. Kaynakları, Muhtemel Kaynakları ve Tasarrufları

Fahr-i Müdebbir araştırma sürecinde çektiği zahmetlerden bahsetmesine rağmen kaynaklarını titizlikle belirtmez; faydalandığı eserleri “Kur'an, hadisler ve diğer kitaplar” (ez *Kur'an ve âhbar ve musahifât*) olarak kategorilendirir.²⁶ “Diğer kitaplar” kategorisini de çoğu zaman “ahbâr ve tarih eserlerinde sıkça anlatıldığı üzere” (der *ahbâr-û ahvâl ve tarîh-i natık ve mezkûr ve meşhûr est*) gibi bidayet ya da nihayet cümlelerinin yanı sıra “bu kıssa megâzî kitaplarından bilinir (*ân kıssa der meğazî mağrûf est*)” gibi ara cümlelerle detaylandırır.²⁷ Fasılların devamında ahlakî mesajlarıyla ilgili gördüğü ayetleri, hadis ravilerini, Abbasî ve Emevî devri âlimlerini ya da çağının popüler eser sahiplerini -birkaç istisna hariç- sadece isimleriyle zikreder.²⁸ Sözü tıbbî ve teknik konulara getirdiğinde ise benzer bir tavırla “ustadlar” isnadıyla söze başlar.²⁹ Müellifin siyâsetnâme türü eserlerde yaygın bir yöntem olarak karşımıza çıkan mevzubahis tutumu bu açıdan şaşırtıcı değildir. Ancak bilgileri ve rivayetleri aktarırken selefleri ve çağdaşlarının aksine³⁰ eser isimlerini zikretmekten özellikle kaçındığı anlaşılmaktadır. Yeri geldiğinde “Hikmetli sözler ekseriyetle Aristoteles ve Bozorgmihr'den yadigâr kalmıştır.” diyerek aslında İslâm literatürü dışında beslendiği kaynakları da büyük oranda özetlemiştir.³¹

Müellifin önceki siyâsetnâme yazarlarından anonimleştirerek çok geniş bir biçimde faydalandığı ve bazı iktibasları kendince yorumladığı görülmektedir. İsmen zikrettiği Nizâmülmülk ve İbnü'l-Mukaffa³² dışında, İskender b. Kâbûs b. Veşmgîr'in *Ḳâbûsnâme*'sinden faydalandığı daha önce tespit edilmiştir.³³ Ne var ki, müellifin en çok beslendiği kaynaklar Ebû Mansur es-Seâlibi (ö. 429/1038) ile Gazzâlî'nin eserleri

²⁶ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-ḥarb*, 22, 498. Bir tarihçi hassasiyetiyle yazdığı diğer eserinde ise kaynaklarından tefsir, hadis, meğazi, dîvan, tevârih ve kıssa (*âhbar-ı gozeşteğân*) olarak bahseder ve bu eserlerin güvenilir nüshalarını kullandığını belirtir. Fakhr al-Din Mubarakshah, *Tarikh-i Fakhru'd-din Mubarakshah*, 63, 65, 67.

²⁷ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-ḥarb*, 302, 411.

²⁸ Kaynakları arasında Süleyman Varrâk gibi kimliği tespit edilemeyenler de mevcuttur. Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-ḥarb*, 52, 94.

²⁹ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-ḥarb*, 191-192.

³⁰ 'Abd-al-Malik Ibn-Muḥammad at-Ta'âlibî, *Kitâb Âdâb Al-Mulûk al-Khwârazm-Shâhî Volume 1 A Critical Edition with Introduction and Translation*, thk. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, çev. Tevfik Rüştü Topuzoğlu (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015). Muhammad Nizamud-Din, *Introduction to the Jawami' u'l-hikayat wa lawami' u'r-rivayat of Saididu'd-Din Muhammad al-'Awfi* (London: Luzac, 1929).

³¹ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-ḥarb*, 131.

³² Metinde Abdullâh el-Mukaffa' olarak geçmektedir. Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-ḥarb*, 165.

³³ Kumar, “The Value of the Âdâb Al-Muluk as a Historical Source”, 311.

gibi görünmektedir. Vezir seçimine ilişkin bâbının başlangıcı Ebû Mansur es-Seâlibi ile neredeyse aynı olup ara bilgilerde Nizâmülmülk'ün eserinden de faydalandığı görülmektedir.³⁴ İç barış ve adalet odaklı toplumsal reformlarının yanı sıra örnek yaşayışı ile İslâm tarihinde özel bir yere sahip Halife Ömer b. Abdülazîz hakkındaki anekdot ve kıssaları da büyük oranda Gazzâlî'nin eserleri ile uyusmaktadır.³⁵ Hakeza Âdem peygamberden başlayarak insanlık tarihinde iz bırakmış hükümdarları özetle aktardığı pasajı Gazzâlî'nin *Nasîhat'ül-mülûk* adlı eserinde de bulunur. Ancak Fahr-i Müdebbir'in, Gazzâlî'nin aksine anlatıya mitolojik unsurları da dahil etmiş olması son derece dikkat çekicidir.³⁶ İbn Kuteybe'nin *Uyûnü'l-ahbâr*'ı da *Âdâbü'l-harb* ile birçok benzer anekdot ve hadisin kullanıldığı siyâsetnâmelerdendir. Fakat Fahri Müdebbir İbn Kuteybe'nin ismini metninde zikretmemiştir. Bunun yerine İbn Kuteybe ile ortak kaynakları olan Esmâî'yi anarken Emevîlerin Horasan valilerinden Nasr b. Seyyâr el-Leysî (ö. 131/748) gibi bazı isimleri ise anekdotlardan çıkarmıştır.³⁷ *Uyûnü'l-ahbâr*'dan sadece anekdotlar için değil eser kurgusu için de faydalandığını söylemek mümkündür. Zira *Uyûnü'l-ahbâr*, *Ķâbûsnâme* dışındaki türdeşlerinin birçoğundan farklı olarak savaş ve süvarilik sanatına dair kısa bölümler de içermektedir. Onuncu ve on birinci yüzyıl metinlerinde savaş sanatı fasılları pek bulunmazken, Fahri Müdebbir'in eserinde savaş sanatına bu derece geniş yer ayırmasında ise hiç şüphesiz Kuzey Hindistan'da on yıllardır neredeyse fasılasız devam eden fetih ve "yeniden fetih" operasyonları etkili olmuştur.³⁸

Fahr-i Müdebbir'in beslendiği bir diğer önemli damar Antik Doğu literatürüdür. Bilindiği üzere, Sasanî ve Hint kaynaklarının tercüme edilmesi ile bu kadim medeniyetlerin kültürel mirası, birçok yönüyle Müslüman müelliflerince uyarlanarak benimsenmiştir. Fahr-i Müdebbir de kendisinden önceki birçok siyâsetnâme yazarı gibi Sasânîler döneminden kalan edebî ve idarî mirası fazlasıyla sahiplenmiştir.³⁹ Aradaki bağlantıda en belirgin isim ise daha önce sıklıkla vurgulandığı gibi İbnü'l-Mukaffa'dır. Örneğin; İbnü'l-Mukaffa'nın Sasânî İmparatorlarından I. Hüsrev b. Kubâd'ın (ö. 579) biyografisinin çevirisi (*Kitâbü't-Tâc fî sîreti Enûşîrvân*) Türk - İslâm edebiyatındaki Enûşîrvân-ı Âdil efsanesinin başlıca

³⁴ Tâ'libî, *Kitâb Âdâb Al-Mulûk al-Khwârazm-Shâhî Volume 1 A Critical Edition with Introduction and Translation*, 89; Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, thk. Mehmet Altay Köymen, çev. Mehmet Altay Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 150.

³⁵ Karşılaştırmalı bir okuma için bk. Abdulvahap Yıldız, "İmâm Gazâlî'ye Göre Ömer İbn Abdülazîz", *Nûsha: Şarkîyat Araştırmaları Dergisi* 11/33 (2011), 157-178.

³⁶ Gazzâlî, *Sultana Öğütler (Nasîhat'ül-mülûk)*, çev. Şeyda Arısoy - Deniz Erçavuş (İstanbul: Timaş Akademi, 2024), 53-54; Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, 6-15.

³⁷ Josef Horowitz, "İbn Quteiba's 'Uyun al-Akhbar'", *Islamic Culture* 5 (1931), 198; Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, 136.

³⁸ Lambton, bu durumu Dâr'ül-Hârb – Dâr'ül İslâm ikililiği ile açıklamışsa da Kuzey Hindistan'da verilen mücadele bundan çok daha karmaşık bir süreçtir. Lambton, "Islamic Mirror for Princes", 438.

³⁹ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, 14, 282. Pehlevî eserlerin Arapça - Farsça tercümelerine dair bütünlüklü bir özet için bk. Jaakko Hämeen-Anttila, "Translations of Historical Works from Middle Persian into Arabic", *Quaderni di Studi Arabi* 16/1-2 (2021), 42-60.

kaynağı olmuştur.⁴⁰ Ancak Fahr-i Müdebber, ilgili hadise başvuruyla Enûşirvân-ı Âdil anlatısı geleneğini korumuşsa da eserinde İbnü'l-Mukaffa'nın telif ve tercüme eserlerinden⁴¹ doğrudan bir iktibas göze çarpmamaktadır.⁴² Kaldı ki, bu konudaki bilgileri için Seâlibi'nden Mesudî'ye kadar birçok farklı muhtemel kaynak bulunmaktadır. Nitekim Gazneli saraylarında -birçoğu Seâlibi kaynaklı- Yunan ve Pers imparatorlarının hikâyelerinin her daim sevildiği, hatta Antik dönemin kahramanlarına nazireler yazıldığı/söylendiği günümüze kalan ya da kalmayan eserler üzerinden bilinmektedir.⁴³

İslâm tarihinin önemli olayları kimi zaman menkıbeleştirilmiş hâliyle kimi zaman tarihî detaylarla *Âdâbü'l-ḥarb*'te kendine yer bulmuştur.⁴⁴ Bu bağlamda en hacimli kıssalar Gazneli sultanlarından bahsedenlerdir. Kaynakların çok kısıtlı ve muğlak olduğu bir dönemden seslenmesi nedeniyle mezkûr aktarımlar oldukça ilgi görmüş, müstakil tercümeleri ve incelemeleri de yapılmıştır.⁴⁵ Arslan Durdu'nun isabetle tespit ettiği üzere, Fahr-i Müdebber'in Gazneli sultanlarına dair aktardıkları tarihi kaynaklardan edinilmiş bilgiler gibi görünse de olayların tarihleri ve muhteviyatı çağdaş kaynaklarında zikredilenlerden farklıdır.⁴⁶ Müellifin tarihî şahsiyetleri ve olayları, hakikat zemini bulunmasına rağmen⁴⁷ vermek istediği mesaja uyumlu hâle getirerek menkıbeleştirdiği ya da o dönemde dolaşımda olan hâlden iktibas ettiği tahmin edilebilir.

'Avfî'nin kişisel beyanlardan arındırılmış bir siyâsetnâme hüviyetindeki eseri *Cevâmi'u'l-ḥikâyet* ile karşılaştırmalı bir okuma Fahr-i Müdebber'in muhtemel kaynaklarına dair güçlü tahminlerde bulunmamızı sağlamaktadır. Aynı dönemde

⁴⁰ Tâ'libî, *Kitâb Âdâb Al-Mulûk al-Khwârazm-Shâhî Volume 1 A Critical Edition with Introduction and Translation*, 17; Gazzâlî, *Sultana Öğütler (Nasihat'ül-mülûk)*, 56; Bu hususta detaylı bir inceleme için bk. Ulaş Töre Sivrioğlu, "İslâm Kaynaklarına Göre Nuşîrevân-ı Âdil", *History Studies International Journal of History* 5/5 (2013), 225-252.

⁴¹ Mezkur eserlerin tercümesi için bk. İbnü'l-Mukaffa, *İslâm Siyaset Üslûbu*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Dergah Yayınları, 2018).

⁴² Fahr-i Müdebber, *Âdâbü'l-ḥarb*, 13.

⁴³ Gillies Tetley, *The Ghaznavid and Seljuq Turks: Poetry as a Source for Iranian History* (London New York: Taylor & Francis e-Library, 2008), 4, 31 vd; Günümüze gelemeyen eserlerde Gazneli Mahmûd soyu babası üzerinden son Sasanî kralı III. Yazdicerd'e dahi dayandırılmıştır. Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 1/227.

⁴⁴ En tipik örnek Arap şairlerden Ebû Temmâm'ın şiiri ile başlayan Amurriye (Amorium) şehrinin fethi kıssasıdır. Fahr-i Müdebber, *Âdâbü'l-ḥarb*, 447; Ghada Jayyusi-Lehn, *The Life and Career of the Caliph Al-Mu'tasim (218-227AH/833-842 AD): A Problem in Historiography* (Ontario: Department of Near and Middle Eastern Civilizations University of Toronto, Unpublished Doctoral Thesis, 2007), 257-260.

⁴⁵ Shafi, "Fresh light on the Ghaznavids"; Arslan Durdu, "Âdâbü'l-Harb ve's-Şecâ'a Adlı Eserde Gazneliler Devletine Ait Kayıtların Değerlendirilmesi", *Orta Çağ Tarihinin Kaynakları Üzerine İncelemeler*, ed. Süleyman Özbek (Ankara: Berikan Yayınevi, 2024), 249-281.

⁴⁶ Durdu, "Âdâbü'l-Harb ve's-Şecâ'a Adlı Eserde Gazneliler Devletine Ait Kayıtların Değerlendirilmesi", 258-259.

⁴⁷ Örneğin; Gazne ve civarında yaşanan kıtlık hadiselerine dair aktarımları dönem itibarıyla diğer kaynaklarla uyumludur. Durdu, "Âdâbü'l-Harb ve's-Şecâ'a Adlı Eserde Gazneliler Devletine Ait Kayıtların Değerlendirilmesi", 256-258. Ayrıca bk. Kemal Demir, *Gaznelilerin Duraklama Dönemi ve Yıkılışı (1040-1186)* (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 101-102.

benzer temalarda eser vermiş bu iki ismin eserlerinde birçok ortak kıssa mevcuttur.⁴⁸ Ancak 'Avfî kaynaklarını belirtme konusunda oldukça hassas davranmıştır. Gazneli Sultanı İbrâhim b. Mesûd'un (ö. 493/1099) *Destûrû'l-vüzerâ'* başlıklı şu an kayıp olan bir siyâsetnâme yazdığını onun bir iktibası sayesinde biliyoruz. Gazneli sultanlarına bu kadar yoğun şekilde yer vermiş olması Fahr-i Müdebbir'in bu eser ile Beyhâkî'nin kayıp ciltleri gibi Gazneliler'den bahseden başka kaynakları görmüş olabileceğini düşündürmektedir.⁴⁹

Çağdaş iki müellif arasındaki üslûp farklılığı da *Âdâbü'l-harb*'in bir edebiyat eseri olarak derdinin tarihî hakikatleri aktarmak olmadığını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Fahri Müdebbir, Gazneli Mahmûd ile Karahanlılar arasında mücadeleyi aktardığı pasajında tarihsel bilgileri "bu başka bir kitabın konusudur" (*ânçe gozeşte-i ân feth cüda gâne-i kitâb est*) diyerek atlar.⁵⁰ 'Avfî ise bir tarihçi hassasiyeti ile önce olayı nerede okuduğunu, yani *Tarih-i Nasırî*'yi kaynak gösterir. Ardından süreci özetler ve nasihatine bağlar.⁵¹ Bu nedenle olsa gerek Delhi Sultanlığı'nın bir diğer önemli müverrihi Berenî (ö. 758/1357) 'Avfî'yi, Hasan Nizâmî'yi ve Cüzcânî'yi muteber bir kaynak olarak zikrederken Fahr-i Müdebbir'i anmaz.⁵²

Âdâbü'l-harb'te Hint kültürüne dair izlerin varlığı/yokluğu ayrıca incelemeyi hak etmektedir. Zira İbn'ül-Mukaffa'yı (ö. 142/759) ismen zikretmesine rağmen, onun tercüme ettiği kadim Hint edebiyatının mühür eseri *Kelîle ve Dimne*'den bir iz neredeyse yok gibidir.⁵³ Hint dünyasının silah ve metalürji teknolojisi konusundaki üstünlüklerini ifade etmekten çekinmese de⁵⁴ Hindû idareciler sadece "Müslüman hükümdarların yenilmeye mahkûm düşmanları" olarak yansıtılır. Herhangi bir Hintli müellife atıfta bulunmadığı gibi özlü sözlerle yönelik bütün merakına rağmen

⁴⁸ Krş. Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, 46-49, 51-52, 97, 114, 123-124, 160; Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, 27, 43; Sedîdüddîn Muhammed b. Muhammed b. Yahya Avfî, *Cevâmîü'l-hikâyât ve levmiü'r-rivâyât*, Supplément Persan 906 62a, 158b, 349b; *Cevâmîü'l-hikâyât ve levmiü'r-rivâyât*, Supplément Persan 75, 11a. 'Avfî'nin tercüme ettiği *el-Ferec Ba'de's-Şidde* kıssalarından uyarlanmış örnekler için krş. Avfî, *Cevâmîü'l-hikâyât*, Persan 75, 12b; Ebû 'Ali el-Muhassin el-Tanuhî, *el-Ferec Ba'de's-Şidde*, ed. Muhammed el-Zuhri (Matbaat'ul Hilâl, 1903), 2/c. 2, ss. 25-26; Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, 49-51.

⁴⁹ Avfî, *Cevâmîü'l-hikâyât ve levmiü'r-rivâyât*, Supplément Persan 906, 262a; Nizamud-Din, *Introduction to the Jawami' u'l-hikayat wa lawami' u'r-rivayat of Saididu'd-Din Muhammad al-'Awfi*, 33-105. Cüzcânî, *Tabakât-ı Nasırî*, 1/245, 247 vd.

⁵⁰ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, 132-136.

⁵¹ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nasırî*, 1/245, 247 vd.; Avfî, *Cevâmîü'l-hikâyât*, Persan 75, Supplément Persan 75, 233a; *Cevâmîü'l-hikâyât ve levmiü'r-rivâyât*, Supplément Persan 95, 197a. Avfî'nin aktarımı Türk Hakanlığı ve Gazneliler arasındaki ilişkilerin kabaca bir özeti mahiyetinde olup tarih uyumsuzluğu dışında ana hatları itibariyle çağdaş kaynaklarla uyumludur. Krş. Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011), 137-150.

⁵² Ziyâ'u'd-dîn Berenî, *Târih-i Firûz Şahî*, ed. Saiyid Ahmad Khan vd. (Calcutta: The Asiatic Society of Bengal, 1862), 14.

⁵³ Kadim Hint masallarını içeren dünyanın en eski ahlak metinlerinden biri olarak kabul edilen üslûp ve mesajları dünya edebiyatında büyük bir etki yaratmıştır. Beydebâ, İbnü'l-Mukaffa, *Kelîle ve Dimne*, çev. Said Aykut (İstanbul: Şule Yayınları, 2022), 10-14; Kelîle ve Dimne'nin dünya edebiyatındaki muazzam dolaşımını belgeleyen proje için bk. Beatrice Gruendler, "Kalîla wa-Dimna Edition" (2018-2022).

⁵⁴ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, 202-203, 258-259, 261.

atlarla ilgili bölümde sadece bir atasözü aktarır.⁵⁵ Bu müellifin bilgisizliği ile açıklanabilecek bir ihtimal olmakla birlikte, çağdaşı Hasan Nizamî'nin aksine eserlerinde bazı Sanskrit kökenli terimler kullanabilmiştir.⁵⁶ Müellifin bu tutumu tahmin edilebileceği üzere dönemin politik konjonktürü ve müellifin pozisyonu ile yakından alakalıdır.⁵⁷ Çağdaş Hindü entelektüellerinin eserlerinde Müslümanlara karşı sistematik bir yok sayma ve itibarsızlaştırma politikası güttüğünü düşündüğümüzde Fahri Müdebbir'in eserindeki bu "yokluk" mütekabiliyet esasını akla getirerek çok daha anlamlı hâle gelmektedir.⁵⁸

Tarihî kıssaların alımlanması bu şekilde iken üzerinde ehemmiyetle durulması gereken bir diğer husus Fahr-i Müdebbir'in yoğun hadis kullanımudur. Malûm olduğu üzere, İslâm tarih yazıcılığı ile hadis ilmi arasında birbirinden ayrı düşünülemeyecek bir bağ mevcuttur. Tarihin "geçmişten ders çıkarma" işlevi hangi dilde yazılırsa yazılsın İslâm tarih yazıcılığının değişmeyen şiarı olarak kalırken metnin türü - dili ne olursa olsun pusulası ve terazisi daima "Kur'an ve hadis" olarak belirlenmiştir.⁵⁹ Delhi Sultanlığı müverrihlerinden Berenî'nin tarih ve hadis arasındaki bağı açıkladığı ünlü girizgâhında bu özelliğe ayrıca bir vurgu vardır.⁶⁰ Ancak Fahri Müdebbir'e göre tarihin nerede başladığı edebiyatın nerede bittiği, hadislerin bu tartışmadaki yerine dair görüşleri ancak satır arası okumalarla tahmin edilebilmektedir. Zira Gazneli devri metinlerinden aşına olduğumuz tarih/hikâyet gibi şekilsel bir ayırım bulunmamaktadır. Bu bakımdan hadislerin anlatıdaki işlevi ve iktibaslarındaki müellif tasarrufları özel bir incelemeyi gerekli kılmaktadır.

2.1. Âdâbü'l-ḥarb'in Hadis Kaynakları

Hadis rivayetleri, bir metin olarak Âdâbü'l-ḥarb'in inşasında kaynaklarının tespitini gerektirecek kadar kritik bir işleve sahiptir. Müellifin nasihatlerini ve ahlakî mesajlarını kuvvetlendirmek için kullandığı tematik hadisler ve rivayetler için ilk kaynağı doğal olarak siyâsetnâmelerdir. Fakat daha önce de vurguladığımız üzere Âdâbü'l-ḥarb'in hadis dağarcığı siyâsetnâmelerin ötesine uzanacak kadar geniştir. Ne var ki, Hz. Peygamber'e doğrudan isnad edilen merfu rivayetler açısından bakıldığında faydalandığı kaynakların önemli bir kısmı hadis odaklı metinler olmadığı göze çarpmaktadır. Bu bağlamda birkaç eser ön plana çıkmaktadır.

⁵⁵ Fahr-i Müdebbîr, *Âdâbü'l-ḥarb*, 226, 272, 473-474.

⁵⁶ Fahr-i Müdebbîr, *Âdâbü'l-ḥarb*, 254-255, 378; Fakhr al-Din Mubarakshah, *Tarikh-i Fakhru'd-din Mubarakshah*, 33.

⁵⁷ Detaylar için bk. Nesrin Yılmaz, *Şemseddin İltutmuş Döneminde Delhi Türk Sultanlığı (1211-1236)* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021).

⁵⁸ Bu hususta bk. Audrey Truschke, *The Language of History* (New York: Columbia University Press, 2021); Cemil Kutlutürk, "Ortaçağ Hint Kaynaklarında İslâm ve Müslümanlar", *Derin Tarih* 19 (Ekim 2021), 91-99.

⁵⁹ Bu hususta bk. Abdelfattah Kilito, *Araplar ve Hikâye Anlatma Sanatı Tuhaf Bir Âşinalık*, çev. Su Baloğlu (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2021).

⁶⁰ Berenî, *Târîh-i Firûz Şahî*, 11-12.

En hacimli hadis ve rivayet iktibaslarının Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) *Tenbîhu'l-gâfilîn* adlı eserinden yapıldığını söylemek mümkündür. Öyle ki, *Âdâbü'l-harb*'in gaza ve cihadın faziletlerine dair yirmi beşinci babı, büyük ölçüde *Tenbîhu'l-gâfilîn*'in "Fadlû'l-gazvi ve'l-cihâd", "Fadlu'r-ribât", "Fadlû'r-remyi ve'r-rukûb" ile "Edebü'l-gazvi" bölümlerinden alıntıdır.⁶¹ Fahr-i Müdebbir'in buradaki hadis rivayetleri yanında sair içeriği de pek bir değişiklik yapmadan aynı akışla kendi eserinde kullanması, onun bu rivayetleri başka bir kaynaktan almış olma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Hakeza ilgili babdaki bazı rivayetlerin yalnızca *Tenbîhu'l-gâfilîn*'de yer alması bu konuda şüpheyi bırakmamaktadır.⁶²

Fahr-i Müdebbir'in iyi bir dinî eğitimi bulunmasına rağmen hadisler konusunda neden otorite bir eserden faydalanmadığı ve *Tenbîhu'l-gâfilîn*'i tercih ettiği pek çok açıdan sorgulanabilir. Öncelikle müellifi Ebü'l-Leys es-Semerkandî fakih ve müfessir olarak şöhret kazanmasının yanı sıra sûfilik gömleğinin de olduğunu vurgulamak gereklidir.⁶³ Nitekim *Tenbîhu'l-gâfilîn* de Semerkandî'nin tasavvufî yönünü daha çok hissettirdiği eserlerindendir. Belki de bu nedenle *Tenbîhu'l-gâfilîn* çok geniş bir coğrafyada halk tarafından sevilmiştir.⁶⁴ Ancak halka hitaben yazılmış vaaz türü eserlerde sıkça görüldüğü üzere, isnadının sıhhati açısından problemli çok sayıda rivayet barındırmaktadır.⁶⁵ Ulemânın "faziletli şeyler (fezâil)" söz konusu olduğunda zayıf hadis rivayetlerinin kullanımına dair müspet bir tavır⁶⁶ geliştirmiş olması, söz konusu eseri Fahri Müdebbir için kullanışlı bir kaynak hâline getirmiş olmalıdır.

Âdâbü'l-harb'deki rivayetlerin diğer kısmî kaynakları Ebû İshak es-Sa'lebi (ö. 427/1035) ile Ebû Mansur es-Seâlibî'nin (ö. 429/1038) muhtelif eserleridir. Bunların başında Sa'lebi'nin tefsiri *el-Keşf ve'l-beyân* gelir.⁶⁷ Seâlibî'nin *el-Letâif ve'z-zarâif*,⁶⁸ *el-*

⁶¹ Ebü-Leys Nasr b. Muhammed Semerkandî, *Tenbîhu'l-gâfilîn*, thk. Yûsuf Ali Bedyûy (Beyrut: Daru İbn Kesîr, 2000), 494-498, 499-501, 502-504, 505-506.

⁶² Krş. Semerkandî, *Tenbîhu'l-gâfilîn*, 496-497; Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, 390-391. *Tenbîhu'l-gâfilîn*'de ilk üç asırdaki hadis eserlerinde rastlanmayan rivayetlerin yer aldığı, dile getirilen bir husustur. Talat Sakallı - Hediye Gültekin, *Tenbîhü'l-Gâfilîn*, "Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin *Tenbîhü'l-Gâfilîn* Adlı Eserinin Hadis İlimleri Açısından Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (Şubat 2022), 83.

⁶³ İshak Yazıcı, *Ebü'l-Leys es-Semerkandî, Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1982), 42-43.

⁶⁴ Sakallı - Gültekin, *Tenbîhü'l-Gâfilîn*, 75.

⁶⁵ Yazıcı, *Ebü'l-Leys es-Semerkandî*, 59; Sakallı - Gültekin, *Tenbîhü'l-Gâfilîn*.

⁶⁶ bk. Ayşe Esra Şahyar, "Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik' Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/1 (2003), 31-39.

⁶⁷ Tespit edebildiğimiz rivayetler için krş. Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, 176-179, 430a, 430b, 469; Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-beyân fi tefsiri'l-Kurân (Tefsîrû's.-S.alebi)*, thk. Ebû Muhammed b. Âşur (Lübnan: Dâru İhyâi't-Turâs, 2002), 4/1/234, 3/26, 4/338, 7/212. Bunlardan oldukça uzun ve garip içerikli olan ilk rivayet Fahr-i Müdebbir'in eserine aldığı versiyonuyla yalnızca Sa'lebi'nin tefsirinde yer almaktadır.

⁶⁸ Krş. Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, 166, 283; Ebû Mansûr es-Seâlibî, *el-Letâif ve'z-zarâif* (Beyrut: Dâru'l-Menâhil, ts.), 28, 165.

İktibâs mine'l-Kur'ani'l-Kerîm ve *et-Temsîl ve'l-muhâdara*⁶⁹ adlı eserleri de Fahr-i Müdebbir'in yararlandığı eserler arasındadır. *el-İktibâs mine'l-Kur'ani'l-Kerîm*'de "Edebü'l-Harb" isimli bir bölümün bulunması ve buradaki bir anektodun birebir *Âdâbü'l-harb*'de de yer alması⁷⁰ bu eserin *Âdâbü'l-harb* için kılavuz olarak seçilmiş olma ihtimalini doğurmaktadır.

Şeklen bakıldığında *Âdâbü'l-harb*'deki birçok hadis rivayeti özlü sözlerden oluşmaktadır. Hususen bu tarz rivayetlerin derlendiği eserlerin bulunması, *Âdâbü'l-harb*'in bazı muhtemel hadis kaynaklarına dair güçlü çıkarımlar yapmamıza imkân sağlamaktadır. Örneğin; Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme el-Kudâî'nin (ö. 454/1062) eserleri bu bakımdan ilk etkili örneklerdir. Kudaî, *Şihâbü'l-ahbâr* başlıklı eserinde fıkıh konularını dışarıda bırakarak halkın istifadesi için kısa ve hikmetli rivayetleri, isnadlarını zikretmeksizin ve alfabetik olarak bir araya getirmiştir.⁷¹ Kudaî'den ilhamla *Firdevsü'l-ahbâr* başlıklı bir eser yazan Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî (ö. 509/1115) ise 9000 civarı hadisi derlemiştir.⁷² Deylemî, kıssacıların halk arasında yaydıkları hurafelere karşı "halkın sahih bilgiye erişimi" için bu eseri kaleme aldığını belirtse de⁷³ eserde zayıf rivayetler sahihlere göre daha fazla olduğu belirlenmiştir.⁷⁴ Kanaatimizce bu sayılan eserler *Âdâbü'l-harb*'in hadis kaynaklarındandır. *Âdâbü'l-harb*'de doğrudan Hz. Peygamber'e isnat edilerek verilen rivayetlerin kayda değer bir kısmı, bahsi geçen bu eserlerde de yer almaktadır.⁷⁵ Bu popüler eserlerin, muhtevaları ve pratik editöryal düzeni Fahr-i Müdebbir'in temel hadis kaynaklarını neden kullanmadığı sorusunu bir nebze de olsa açıklamaktadır. Ancak belirtmek gereklidir ki, bunlar arasında *Tenbihu'l-gâfilîn*'de olduğu gibi yekpare ve toplu bir iktibas söz konusu değildir.

Yapılan taramalarda bazı rivayetler, *Âdâbü'l-harb* dışında herhangi başka bir eserde tespit edilememiştir.⁷⁶ Çok azı hariç rivayetlerin Arapça aslı olmadan yalnızca Farsça tercümelerinin verilmesi bu durumun en önemli nedenidir. Şahsi tercümelerimizle dijital arşivlerde yaptığımız taramalarda Hz. Peygamber'e doğrudan isnat edilen rivayetlerin büyük kısmı daha erken tarihli kaynaklarda

⁶⁹ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-Harb*, 449; Ebu Mansur es-Sealibi, *et-Temsîl ve'l-muhâdara* (? : Dâru'l-Arabiyye li'l-Kitâb), 25. Krş. Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, 449; Ebû Mansûr es-Seâlibî, *et-Temsîl ve'l-muhâdara fi'l-hikem ve'l-münâzara*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulvî (Kahire: Dâru'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 1961), 25.

⁷⁰ Ebû Mansûr es-Seâlibî, *el-İktibâs mine'l-Kur'âni'l-Kerîm* (İrbid: Âlemü'l-Kütübi'l-Hadis, 2008), 327-328.

⁷¹ Mehmet Efendioğlu, "Şihâbü'l-Ahbâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Ocak 2025). <https://islamansiklopedisi.org.tr/sihabul-ahbar>

⁷² Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî, *el-Firdevs bi-Me'sûri'l-Hitâb*, thk. es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986).

⁷³ Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî, *el-Firdevs*, 1/7-8.

⁷⁴ Mücteba Uğur, "Firdevsü'l-Ahbâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Ocak 2025). <https://islamansiklopedisi.org.tr/firdevsul-ahbar>

⁷⁵ krş. Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, 279, 283, 290, 449, 452; Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme el-Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 1/212-213, 1/308, 1/350 2: 225, 2/308. Ayrıca bk. Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, 169, 257, 388, 435a, 435b; Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî, *el-Firdevs*, 1/187, 1/267, 2/78, 2/43, 5/156.

⁷⁶ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, 110, 278.

bulunmuştur. Güçlkle tespit edebildiğimiz bazı rivayetlerin senet ve muhtevaları üzerindeyse Fahr-i Müdebbir'in birtakım tasarruflarda bulunduğu görülmüştür. Bu rivayetin aslının bulunmasını zorlaştıran bir diğer unsurdur. Bazı rivayetlerin başka kaynaklarda bulunamaması, Fahr-i Müdebbir'in rivayeti aldığı kaynağın günümüze ulaşmamasıyla da açıklanabilir. Bir başka ihtimal ise müellifin hadis rivayetlerinin nakli konusunda çok titiz davranmamasından dolayı rivayeti hatalı şekilde nakletmiş olmasıdır. Aslında Hz. Ömer'e ait olan iki sözü, bunu bildiği halde Hz. Peygamber'e isnat etmesi, onun kasıtlı olarak rivayet uydurmuş olabileceği ihtimalini de akla getirmektedir.⁷⁷

3. Âdâbü'l-ḥarb'de Hadis Rivayetlerinin Kullanımı

Eserlerinden çıkarılan biyografik bilgilerden hareketle döneminin önde gelen hocalarından ders aldığı, elinin altında birçok hadis eserinin olduğu anlaşılan Fahr-i Müdebbir'in -en azından- ortalama bir hadis bilgisine sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Buna karşın eserlerinde kullandığı birçok rivayetin erken dönem hadis kaynaklarında yer almaması, hem senet hem de metin açısından problemlili bir mahiyet arz etmektedir. Bu bakımdan müellifin metin inşasında titiz bir hadisçi gibi davrandığını söylemek güçtür.

Bu tutumun en belirgin örneklerinden biri "Kadınlarla istişare edin ve onların dediğinin tersini yapın" rivayetidir.⁷⁸ Şamile arşivinde yapılan taramada hicri ilk dört asır eserlerinde bu rivayete herhangi bir atıf tespit edilememiştir. Ayrıca mevzu bahis rivayetin Hz. Peygamber'in eşleriyle istişarelerine dair diğer nakillerle çelişmesi hadisin Hz. Peygamber'e isnadını problemlili hâle getirmektedir. Kaldı ki, rivayetin ilk olarak karşımıza çıktığı eser onuncu asır müelliflerinden Ebû Mansûr es-Seâlibî'nin *Kitâbu'l-letâif ve'z-zarâif*'idir.⁷⁹ Bu eserden bir müddet sonra Nizâmülmülk'ün siyâsetnâmesinde de aynı rivayet karşımıza çıkmaktadır.⁸⁰ Dolayısıyla bu rivayetin nasihatnâme/siyâsetnâme literatürü içerisinde üretilmiş bir uydurma hadis olma ihtimali yüksektir. Fahr-i Müdebbir'in bu rivayeti eserine almış olmasını ise Sultan İltutmuş'tan sonra erkek evlatları olmasına rağmen kızı Raziye Begüm'ün (ö. 638/1240) tahta geçmesi ile ilişkilendirmek mümkündür.⁸¹

Tahmin edilebileceği üzere Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-ḥarb*'e aldığı rivayetlerin isnatlarını ve içeriklerini değiştirmekte bir beis görmemiştir. On birinci bölümde zikrettiği rivayet buna örnek olarak verilebilir. *Tenbîh*'de Hz. Ömer'e atfedilen rivayeti, müellifimiz doğrudan Hz. Peygamber'e isnat eder. Bu rivayetin içeriğine müdahalesi ise çok daha kapsamlıdır. *Tenbîh*'te geçtiği şekilde rivayet "المغراض روضة من

⁷⁷ İlgili örnekler için bk. Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-ḥarb*, 257.

⁷⁸ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-ḥarb*, 166. Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-ḥarb*, 166.

⁷⁹ Ebû Mansûr es-Seâlibî, *el-Letâif ve'z-zarâif*, 165.

⁸⁰ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, 160, 198.

⁸¹ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 1/457-462.

”رياض الجنة، والرامي على المعراض كالرامي على العدو، والذي يرد السهام له بكل قدم عتق رقبة“ şeklinde⁸² Fahr-i Müdebbir’in Farsça çevirisi ise şu şekildedir: “از تیر انداز تا هدف آن قدر زمین مرغزار است از ”غزراهای بهشت باید که تیر آوردن پای برهنه روند تا ثواب یابند aslına yakındır. *Tenbih*’teki versiyonda “okçunun hedefi olan yer cennet bahçelerinden bir bahçe”ye benzetilirken *Âdâbü’l-ḥarb*’de “okçunun hedefiyle arasındaki mesafe cennet bahçelerinden bir bahçe” olarak tasvir edilir. Rivayetin geri kalan kısmı ise neredeyse tamamen değiştirilerek aslından oldukça farklı bir form kazanmıştır. *Tenbih*’te yer alan “oku hedefe atan düşmana atmış gibidir” kısmına Farsça tercümede yer verilmemiştir. “Okçuya oklarını getiren kimseye her adımı için bir esir azat etme sevabı verilir” kısmı ise “Oku getirenin sevap kazanmak için bu mesafeyi çıplak ayakla gitmesi gerekir.” şeklinde verilir.⁸³ Burada Fahr-i Müdebbir’in neden böyle bir tasarrufta bulunduğunu tespit etmek güçtür. Yaşadığı bölgede çıplak ayakla yapılan şeylerin faziletli olarak kabul edilip buna değer atfedilmesi,⁸⁴ onu rivayetin kendi coğrafyasında daha etkili olacağını düşündüğü bir tercümeyle yönelmiş olabilir. Yine *Tenbihu’l-gâfilîn*’den aldığı ve üzerinde değişiklikler yaptığı bir başka rivayet Hz. Peygamber’den aktarılan “Allah yolunda nöbet tutanlar hariç tüm gözler (kıyamet gününde) ağlayacaklardır” rivayetidir.⁸⁵ *Tenbih*’te geçen versiyonunda kıyamet gününde ağlamayacak üç gözden bahsedilir: Allah korkusundan göz yaşı döken, harama bakmayan ve Allah yolunda nöbet tutan göz.⁸⁶ Burada Fahr-i Müdebbir nöbet tutma işinin ehemmiyetini vurgulamak için diğer iki hususu rivayetten kasten çıkarmış gibi gözükmektedir.⁸⁷

Fahr-i Müdebbir’in hadis rivayetleri üzerindeki tasarruflarına bir başka çarpıcı örnek “Eğer sultan olmasaydı insanlar birbirini yerdı.” rivayetinde⁸⁸ karşımıza çıkar. Bu haliyle rivayetin tespit edilebildiği en erken kaynak Câhız’ın *Resâil*’idir. Burada rivayet, Câhız’ın kendi sözü olarak aktarılır.⁸⁹ Dolayısıyla aslında Câhız’a ait olan bu söz zaman içerisinde Hz. Peygamber’e atfedilmiş olmalıdır. Sözün Hz. Peygamber’e ref’i tahminimizce on birinci yüzyıl ya da sonrasında gerçekleşmiştir. Zira “Çağının Câhız’ı” olarak nitelendirilen, Fahr-i Müdebbir’in de eserlerinden istifade ettiği Seâlibî’nin (ö. 429/1038) *el-Letâif ve’z-zarâif*’inde bu rivayet hâlâ Câhız’ın sözü olarak aktarılmaktadır.⁹⁰ Özlü sözlerin zamanla Hz. Peygamber’e atfedilmesi, uydurma hadislerin ortaya çıkma sebeplerinden biri olarak kabul edilir. Burada da benzer bir

⁸² Semerkandî, *Tenbihu’l-gâfilîn*, 503.

⁸³ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü’l-ḥarb*, 257. Erken dönem kaynaklarında Hz. Ömer’in sözü olarak aktarılmasına rağmen müellifimiz tarafından Hz. Peygamber’e ref’ edilerek nakledilen bir başka rivayet için bk. Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü’l-ḥarb*, 257; Semerkandî, *Tenbihu’l-gâfilîn*, 502.

⁸⁴ Berenî, *Târîh-i Firâz Şahî*, 493-494, 496.

⁸⁵ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü’l-ḥarb*, 395.

⁸⁶ Semerkandî, *Tenbihu’l-gâfilîn*, 495.

⁸⁷ Bir başka örnek için krş. Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü’l-ḥarb*, 166. Semerkandî, *Tenbihu’l-gâfilîn*, 502.

⁸⁸ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü’l-ḥarb*, 283.

⁸⁹ Câhiz, *Resâilü’l-Câhiz* (Mekke: Mektebetü’l-Hanci, 1964), 3:45.

⁹⁰ Ebû Mansûr es-Seâlibî, *el-Letâif ve’z-zarâif*, 28.

durum söz konusudur. *Âdâbü'l-harb* ilgili sözün bir hadis rivayeti olarak zikredildiği, tespit edebildiğimiz ilk kaynaktır. İslâm siyaset düşüncesinin en bilinen mottolarından birine dönüşen bu sözü Seâlibî'nin eserinden gördüğü anlaşılan Fahr-i Müdebbir'in, onu ilk defa Hz. Peygamber'e atfeden kimse olması güçlü bir ihtimaldir.

Fahr-i Müdebbir hadis şerhini, kendi kastını daha tesirli bir şekilde yansıtabilmek için araç olarak kullanır. Örneğin; *Tenbîh*'te "Allah yolunda bir gün nöbet tutmak, bin gün oruç tutmaktan ve bin gece namaz kılmaktan hayırlıdır"⁹¹ şeklinde geçen rivayeti Farsça'ya "her kim uç bölgesinde savaşta kullanılacak atları korumak için bir gün nöbet tutarsa bu, bin gün oruç ile bin gece ibadetten daha faziletlidir"⁹² şeklinde çevirir. Burada esasında yine iktibasın kasıtlı şekilde değiştirildiği, "Peygamber aleyhisselam şöyle buyuruyor" dedikten sonra rivayeti kendi eklemeleriyle birlikte aktardığı görülmektedir. Öncekilerden farklı olarak burada bir şerh faaliyeti de söz konusudur, zira müellif rivayette geçen nöbet ile ne kastedildiğini, kendi yorumunu da katarak açıklamaktadır. Kendi yorumu da kaçınılmaz olarak içinde yaşadığı tarihsel bağlama göre şekillenmiştir. Askerlikle yakından ilişkili olduğu anlaşılan Fahr-i Müdebbir'in yaşadığı coğrafya Delhi Sultanlığı'nın kuruluş döneminde İslâm coğrafyasının "uç bölgesi" konumundadır. Nöbette bilhassa atların korunmasının vurgulanması da o çağın ve coğrafyanın mecburiyetleriyle ilişkilidir. "Kıyamet günü Allah'ın dirilttiği kimselerden bazıları, sırat köprüsünü rüzgâr gibi geçecek. (...) Bunlar nöbet esnasında ölenlerdir." rivayetinde⁹³ de benzer bir durum ve tutum kendini hissettirir. Fahr-i Müdebbir hadisin son kısmını "onlar sınırlarda ölerек kafirlerin İslam beldelerine girmelerini engelleyenlerdir" şeklinde çevirir/şerh eder.⁹⁴

4. Fahri Müdebbir'in Şiîlik Temayülü

Kitabın genelinde müellif, Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerden bahsederken Şiîliğe temayülü olduğunu gösteren bir dil kullanmaktadır. Bunun en bariz örneği Hz. Peygamber'in zikredildiği yerlerde Sünni müelliflerin eserlerinde karşımıza çıkan "sallallahu aleyhi ve sellem" kalıbı yerine Şiîlerce tercih edilen ve Hz. Peygamber'e ek olarak onun soyundan gelenlerin de duaya dahil edildiği "sallallahu aleyhi ve âlihi" kalıbı kullanılmasıdır.⁹⁵

Fahr-i Müdebbir'in hadis kullanımında Şiîlik temayülünün ortaya çıkması çeşitli şekillerde söz konusu olabilmektedir. Bunlardan biri değişik versiyonları olan

⁹¹ Semerkandî, *Tenbîhu'l-gâfilîn*, 499.

⁹² Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, 392-393.

⁹³ Semerkandî, *Tenbîhu'l-gâfilîn*, 500.

⁹⁴ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, 393.

⁹⁵ Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'den emîrül-mü'minin ve imam olarak bahsetmesi bunun örneklerindendir. Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, 28, 52.

rivayetler arasında Hz. Ali'nin isnadında ya da anlatının merkezinde olduğu versiyonun tercih edilmesidir. Aynı konudaki farklı rivayetler arasından Hz. Ali'nin merkezi bir figür olduğu rivayetin seçimine örnek olarak Hz. Peygamber'in "شاهتا الوجوه/yüzleri kara olsun" diyerek kafirlerin yüzüne bir avuç toprak attığının betimlendiği rivayet zikredilebilir. Söz konusu betimlemenin farklı bağlamlarda sunulduğu rivayetler mevcuttur. Bir kısmında savaş ortamında ya da kafirlerin/müşriklerin bulunduğu bir ortamda Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin yerden bir avuç toprak alarak bunu düşmanların yüzüne attığı aktarılırken⁹⁶ bazılarında Hz. Ali'den kendisine bir avuç toprak vermesini istediği ve onun verdiği bu toprağı attığı ilavesi yer alır.⁹⁷ Fahr-i Müdebbir bunlardan ikinci versiyonu tercih ederek eserine almıştır.⁹⁸ Bir başka rivayet özelinde Fahr-i Müdebbir'in yaptığı açıklamalar, onun Şiilik eğilimine açıkça delalet eder. Müellifin, kadınlarla istişare edilerek söylediklerinin tersinin yapılmasına dair rivayeti şerh etmek amacıyla eserine aldığı bir başka rivayet daha mevcuttur. Bu rivayette Yezid döneminde yaşayan ve Hz. Ali ile evladına taraftar olan bir kimse ile karısı arasındaki diyalog aktarılır. Hz. Peygamber'e atfedilen kadınların söylediklerinin aksine hareket etmeye dair sözü kocasından duyan kadın, sözün tutarsızlığına işaret eder ve eşine, damdan atlamaması gerektiğini söylediğinde ne yapacağını sorar. Böyle bir durumda Peygamber'e ait olduğunu iddia ettiği bu söze uyacağını belirten adam damdan atlar ve vücudunda kırıklar oluşur. Sonraki gün Yezid adına Hz. Hüseyin'e karşı savaşmak üzere kendisini silah altına almaya gelen kimseler adamın bu halini görünce o, Hz. Hüseyin karşısında savaşmaktan kurtulmuş olur. Böylelikle adamın karısının sözüne muhalefet etmesi hayırla sonuçlanmıştır.⁹⁹ Daha önceki kaynaklarda tespit edemediğimiz bu hikâyede vurgulanmak istenen öncelikli husus kadınların sözlerine itibar edilmemesidir. Bununla birlikte hikayedeki adamın Hz. Peygamber'in sözde hadisine uyararak taraftarı olduğu Hz. Hüseyin'e karşı Emevîler safında savaşmaktan kurtulması, hikâyeyi açıkça bir Şiilik propagandası haline getirmektedir.

Fahr-i Müdebbir'in Hz. Ali yanlısı tutumuna mukabil eserde Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in de övülmesi onun sahabeyi itham etmeyen bir Ali taraftarlığına sahip olduğunu gösterir. Bu yönüyle onun, Abbâsî tarzı bir Şiilik benimsediği söylenebilir. Nitekim bazı yerlerde Emevîler'e yönelik olumsuz ifadelerle karşın Abbâsîler'in övülmesi bunu destekler.¹⁰⁰ Yine Fahr-i Müdebbir'in, Abbâsîler'in Horasan bölgesinde Emevîler'i bertaraf etmesinde kilit rol oynayan Ebû Müslim'den övgüyle

⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaûd vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 4/4:487 (No. 2763); Abdullah b. Abdurrahman Dârimî, *es-Sünen (el-Müsned)*, thk. Hüseyin Selîm Esed (Riyad: Dâru'l-Muğni, 2000), 3/3:1593.

⁹⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kurân (Tefsîrü's-Salebî)*, 4/4:339.

⁹⁸ Hz. Ali'nin merkezde olduğu bir başka rivayet örneği için bk. Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, 101.

⁹⁹ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, 167-168.

¹⁰⁰ Bazı örnekler için bk. Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, 27, 266, 410.

söz etmesi ve hatta onu kendi atalarından biri olarak tanıtmayı da bu bağlamda zikredilebilir.¹⁰¹

5. Delhi Sultanlığı'nın Kültür Politikasındaki Yeri

Fahri Müdebber'in "müverrih" hassasiyetini bir kenara bırakarak hadis ve kıssaları bu derece serbestçe ve fazla kullanımı bilinçli bir tercihi akıllara getirmektedir. Aynı saraya hizmet eden çağdaşı 'Avfî'nin de iki binin üzerinde kıssayı derlemesinin yanı sıra Tenûhî'nin öykü antolojisini tercüme etmiş olması birlikte düşünüldüğünde Fahri Müdebber'in metin inşa sürecindeki tercihlerinin resmî bir kültür politikasına dayandığı izlenimini uyandırmaktadır. Kuzey Hindistan'daki Müslümanları tek çatı altında toplayacak bir merkezîleşme harekâtı yürüten Sultan İltutmuş, "Hindû" tehdidinin de son derece farkındaydı.¹⁰² Nüfus olarak her zaman azınlıkta kalacak Müslümanların Hind mülkünde erimeden ayakta kalması ve genişlemesi için fetihleri destekleyecek kültürel bir hamle yapılması, yani "yeni bir hikâye" anlatılması gerekmektedir. Zira kitleleri etkileme konusundaki Hintli rakipleri usta birer "illüzyonist" ve hikâyeci idi. Ayrıca toplumsal tabakanın en altındaki kitlelere, "dünyaya yeniden gelmek" gibi çileli dünya hayatının faniliğine dair umut verme konusunda rekabet etmesi çok zor bir temel mesajları vardı.¹⁰³ Bu nedenle İslâmiyet'in vaat ve mesajlarını en "güzel" şekilde aktarmak, kültür savaşının en önemli stratejisi olarak görülmüş olsa gerektir. Resim ve heykelin söz konusu olmadığı bu stratejide bütün işi edebiyatçıların üstlenmesi de sürpriz değildir. Gerek 'Avfî'nin gerek Fahri Müdebber'in saray ehli için yazmasına ve bütün dil yetkinliklerine rağmen konuşma diline yakın bir üslup kullanmış olduklarını unutmamak gereklidir.¹⁰⁴ Bu hikâyeleri en güzel anlatan mutasavvıflar ise "putperest" Hind diyarında şeriâtın esnetilmesinden hiç de hoşnut olmayan ulemâ ve onları bünyesinde barındıran "devlet" ile haşır neşir olmayı çok da istememişlerdir.¹⁰⁵ Bu durum gönülleri fethedecek mesajların ve öykülerin "melfûzat" dışında bir türde üretilmesini mecbur kılmış olabilir. Ayrıca Delhi sultanlarının bu türden bir politika geliştirmede ilham kaynağı için sağlam başka kaynaklarda mevcuttur. Zira alt kıtadaki Müslüman idarecilerin "model padişahı"

¹⁰¹ Fahr-i Müdebber, *Âdâbü'l-harb*, 266.

¹⁰² Khaliq Ahmad Nizami, *Studies in Medieval Indian History and Culture* (Allahabad: Kitab Mahal, 1966), 23-24; Berenî, *Târîh-i Firûz Şahî*, 289-292.

¹⁰³ İhtida anlatılarında yogilerin imajı için bk. Raziuddin Aquil, *Lovers of God: Sufism and the Politics of Islam in Medieval India* (Abingdon, Oxon: Routledge, 2020), 116-117.

¹⁰⁴ 'Abidî - Şûkî, "'Adâbü'l-harb ve'ş-şecâ'a ve Tashîh-i Ân", 64.

¹⁰⁵ Sultan İltutmuş'un mutasavvıflarla olan muhabbeti ve şeyhlerin "saraydan uzak durma" prensibi melfûzat literatürüne yansımıştır. Ünlü Khaliq Nizami, "İltutmish the Mystic", *Islamic Culture* xx/2 (1946), 175 vd.; Richard M. Eaton, "Sufi Folk Literature and the Expansion of Indian Islam", *History of Religions* 14/2 (1974), 117-127.

Gazneli Sultanı Mahmûd'un kıssa ve öykü dinlemeye özel bir ilgisinin bulunduğu bilinmektedir.¹⁰⁶

Sonuç

Âdâbü'l-harb ve's-şecâ'a; ortaya koymaya çalıştığımız üzere kaynakları, usulü ve üslubu ile tamamen orta çağ siyâsetnâme literatürüne ait bir eser olup *Âdâbü'l-mülûk ve kifâyetü'l-memlûk* başlığı ile müsemmâdır. Geç dönemde istinsah edilmiş olsalar da nüshalardaki başlıklandırmalarının farklı oluşu ve bölüm hacimleri, mezkûr metnin ilk örneklerinin iki ayrı eser olarak yazılmış olabileceğini akıllara getirmektedir.

Müellifimizin, kaynaklarını genellikle siyâsetnâmeler olmakla birlikte halka yönelik yazılmış hadis eserleri ve kısmen tevarih türünden eserler oluşturmaktadır. Bütün eğitimine rağmen, zühd/ahlak temalı popüler hadis kaynakları kullanmasının yanı sıra ekseriyetle İsrailiyat kaynaklı ve sıhhat bakımından problemli rivayetleri eserine dahil etmekte bir sakınca görmemiştir. Bu nedenle eserin doğası gereği çağının sözlü kültür ürünlerinden yararlanmış olması da kuvvetle muhtemeldir. Çağdaşı Zahîruddin es-Semerkindî'nin *Ağrâzü's-siyâse* başlıklı siyâsetnâmenin bu açıdan incelenmesi bu husustaki bilgilerimizi arttıracaktır.

Değindiğimiz üzere Fahri Müdebbir'in hadisler dahil olmak üzere iktibaslarında ve uyarlamalarında önermelerini kuvvetlendirmek dışında bir kriter gözetmediği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'e ait olmayan sözlerin ona nispeti, rivayetlerin doğrudan ya da yapılan yorumlar vasıtasıyla dolaylı şekilde değiştirilmesi/çarpıtılması tespit edilen tasarrufların başlıcalarıdır. Müellifin mezkûr tutumu, hadis rivayetlerinin dinî otoritesini kullanarak okurunu yönlendirme/etkileme çabasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Yazım tarihleri kesin olmamakla birlikte çağdaşı 'Avfî ile çok benzer bir eser kaleme almış olması Fahri Müdebbir'in 'Avfî'nin eserlerinden haberdar olduğunu düşündürmektedir. Bu ihtimal, Fahri Müdebbir'in eserinin tartışmalı yazım tarihini de yeniden düşünmeyi gerektirecektir. Muhteviyatı, üslubu ve yazıldığı politik konjonktür/ortam birlikte düşünüldüğünde Fahr-i Müdebbir'in söz konusu eserini sultanlığın kültür politikasına hizmet etmek üzere halktan insanların da anlayacağı bir metin olarak kurguladığını söylemek mümkündür. Bir diğer çağdaş metin *Tâcü'l-me'âsir*'in son derecede ağdalı bir Farsça ile yazılmış olması bu hususta hedef okurun dil yetkinliğinin olmaması gibi aksi seçenekleri zayıflatmaktadır.

¹⁰⁶ Seyidoğlu - Yavuz, *Ferec Ba'de's-Şidde Hikâyeleri Güçlükten Kolaylığa Kederden Sevince*, Önsöz, s. 23-24.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması/*Conceiving the Study*: YT (%60), PÜT (%40)

Veri Toplanması/*Data collection*: YT (%50), PÜT (%50)

Veri Analizi/*Data Analysis*: YT (%50), PÜT (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu/*Submission and Revision*: YT (%70), PÜT (%30)

Kaynakça/References

- Abdelfattah Kilito. *Araplar ve Hikâye Anlatma Sanatı Tuhaf Bir Âşinalık*. çev. Su Baloğlu. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2021.
- Abdullah b. Abdurrahman Dârimî. *es-Sünen (el-Müsned)*. thk. Hüseyin Selîm Esed. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- 'Abidî, Mahmûd - Şûkî, Leyla. "'Adâbu'l-harb ve's-şecâ'a ve Tashîh-i Ân". *Edeb-i Farsi* 10/1 (2021).
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Aquil, Raziuddin. *Lovers of God: Sufism and the Politics of Islam in Medieval India*. Abingdon, Oxon: Routledge, 2020.
- Arberry, A. J (ed.). *The Chester Beatty Library: A Catalogue of the Persian Manuscripts and Miniatures*. Dublin: Hodges Figgis, 1962.
- Avfî, Sedîdüddîn Muhammed b. Muhammed b. Yahya. *Cevâmîü'l-hikâyât ve levmiü'r-rivâyât*. Bibliothèque Nationale de France, Département des Manuscrits, Supplément Persan 75.
- Avfî, Sedîdüddîn Muhammed b. Muhammed b. Yahya. *Cevâmîü'l-hikâyât ve levmiü'r-rivâyât*. Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Supplément Persan 95.
- Avfî, Sedîdüddîn Muhammed b. Muhammed b. Yahya. *Cevâmîü'l-hikâyât ve levmiü'r-rivâyât*. Bibliothèque Nationale de France, Département des Manuscrits, Supplément Persan 906.
- Beatrice Gruendler. "Kalîla wa-Dimna Edition". 2022 2018. Erişim 07 Ocak 2025. <https://kalila-and-dimna.fu-berlin.de/>
- Berenî, Ziyâu'd-dîn. *Târîh-i Fîrûz Şahî*. ed. Saiyid Ahmad Khan vd. Calcutta: The Asiatic Society of Bengal, 1862.
- Beydebâ, İbnü'l-Mükaffa. *Kelîle ve Dimne*. çev. Said Aykut. İstanbul: Şule Yayınları, 2022.
- Binbaş, İlker Evrim. "Structure and Function of the Genealogical Tree in Islamic Historiography (1200-1500)". *Horizons of the world : Festschrift for İsenbike Togan = Hudûdü'l-âlem : İsenbike Togan'a armağan*. 465-544. İstanbul: İthaki, 2011.
- Câhiz. *Resâ ilü'l-Câhiz*. Mekke: Mektebetü'l-Hanci, 1964.
- Cüzcânî, Minhâc-î Sirâc. *Tabakât-ı Nâsirî: Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*. çev. Erkan Göksu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Cüzcânî, Kadî Minhâc-ı Sirâc. *Tabakât-ı Nâsirî*. ed. Abdülhayy Habîbî. 2 Cilt. Kabil: Puhenî Matbae, 1342.

- Çağrı, Mustafa. "İhyâü Ulûmi'd-Dîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/10-13. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çalimli, Raziye. *Âdâbü'l-Harb ve'ş-Secâ'a' Adlı Eserin Tercüme ve Tanıtımı*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2022.
- Demir, Kemal. *Gaznelilerin Duraklama Dönemi ve Yıkılışı (1040-1186)*. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.
- Dodangeh, Abdullah. "Fahreddin Mubârekşâh'ın Şecere-yi Ensâb İsimli Eserlerinin Türkçe Tercümesi". *Türk Dünyası Araştırmaları* 3 (2010), 195-223.
- Durdu, Arslan. "Âdâbü'l-Harb ve'ş-Secâ'a Adlı Eserde Gazneliler Devletine Ait Kayıtların Değerlendirilmesi". *Orta Çağ Tarihinin Kaynakları Üzerine İncelemeler*. ed. Süleyman Özbek. 249-281. Ankara: Berikan Yayınevi, 2024.
- Eaton, Richard M. "Sufi Folk Literature and the Expansion of Indian Islam". *History of Religions* 14/2 (1974), 117-127.
- Ethe, Hermann (ed.). *Catalogue of Persian Manuscripts in the Library of the India Office*. Oxford: India Office Library, 1903.
- Fahr-i Müdebbîr, Muhammed b. Mansur b. Said Mübârek Şah m'arûf be Fahr-i. *Âdâbü'l-harb ve'ş-secâ'a*. thk. Ahmed Süheylî Hânsârî. Tahran: İntişârât-ı İkbâl, 1346.
- Fahr-i Müdebbir. *Âin-i Keşverdârî (Şeş Bâb Bâz Yafte ez Âdâbü'l-harb ve'ş-secâ'a)*. ed. Muhammed Server Mevlâî. Tahran: Entişârât-i Bonyâd-i Ferhend-i İrân, 1354.
- Fahreddin Mübarek Şah. *Tarih-i Fahreddin Mübarek Şah (Şecere-i Ensâb'ın Dibacesi)*. ed. Mehmet Ali Bozkuş. çev. Abdurran Yelgar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023.
- Fakhr al-Din Mubarakshah. *Tarikh-i Fakhru'd-din Mubarakshah: being the historical introduction to the book of genealogies of Fakhru'd-din Mubarakshah Marvar-rudi completed in A.D. 1206*. ed. E. Denison Ross. London: The Royal Asiatic Society, 1927.
- Gazzâlî. *Sultana Öğütler (Nasihat'ül-mülûk)*. çev. Şeyda Arısoy - Deniz Erçavuş. İstanbul: Timaş Akademi, 2024.
- Hämeen-Anttila, Jaakko. "Translations of Historical Works from Middle Persian into Arabic". *Quaderni di Studi Arabi* 16/1-2 (2021), 42-60. <https://doi.org/10.1163/2667016X-16010003>
- Horovitz, Josef. "Ibn Quteiba's 'Uyun al-Akhbar". *Islamic Culture* 5 (1931), 171-198.
- Hunkan, Ömer Soner. *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 3. Baskı, 2011.

- İbnu'l-Mukaffa. *İslâm Siyaset Üslûbu*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Dergah Yayınları, 2018.
- Jayyusi-Lehn, Ghada. *The Life and Career of the Caliph Al-Mu`taşım (218-227AH/833-842 AD): A Problem in Historiography*. Ontario: Department of Near and Middle Eastern Civilizations University of Toronto, Unpublished Doctoral Thesis, 2007.
- Kara, Mustafa Berkay. *Âdâbu'l-Harb ve's-Şecâ'a Adlı Eserin Tercüme ve Tanıtımı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Khaliq Nizami. "İltutmish the Mystic". *Islamic Culture* xx/2 (1946), 165-180. <https://doi.org/10.1080/sarf.120061.207260.006>
- Korkmaz, Zeynep. *Merzuban-nâme Tercümesi*. Ankara: A.Ü. D.T.C.F. Yayınları, 1973.
- Köprülü, Mehmet Fuad. *Hanedanlar, İnsanlar ve Yerler İslam Ansiklopedisi Tarih Yazıları*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2019.
- Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme. *Müsnedü's-Şihâb*. thk. Hamdî b. Abdülme'cîd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- Kumar, Sunil. "The Value of the Âdâb Al-Muluk as a Historical Source: An Insight into the Ideals and Expectations of Islamic Society in the Middle Period (A.D. 945-1500)". *The Indian Economic & Social History Review* 22/3 (Eylül 1985), 307-327. <https://doi.org/10.1177/001946468502200305>
- Kutlutürk, Cemil. "Ortaçağ Hint Kaynaklarında İslâm ve Müslümanlar". *Derin Tarih* 19 (Ekim 2021), 91-99.
- Lambton, Ann K. S. "Islamic Mirror for Princes". 419-442. Roma: Accademia nazionale dei Lincei, 1970.
- M. S. Khan. "The Life and Works of Fakhr-i Mudabbir". *Islamic Culture* 51 (1977), 127-140.
- Nizami, Khaliq Ahmad. *Studies in Medieval Indian History and Culture*. Allahabad: Kitab Mahal, 1966.
- Nizamud-Din, Muhammad. *Introduction to the Jawami' u'l-hikayat wa lawami'u'r-riwayat of Saididu'd-Din Muhammad al-'Awfi*. London: Luzac, 1929.
- Nizâmü'l-Mülk. *Siyâset-Nâme*. çev. Mehmet Altay Köymen. thk. Mehmet Altay Köymen. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı., 2018.
- Rieu, Charles (ed.). *Catalogue of the Persian manuscripts in the British Museum*. London: British Museum, 1879.
- Sa'lebî. *el-Keşf ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kurân (Tefsîrü's-Salebî)*. thk. Ebû Muhammed b. Âşur. 10 Cilt. Lübnan: Dâru İhyâi't-Turâs, 2002.

- Sakallı, Talat - Gültekin, Hediye. *Tenbîhü'l-Gâfilîn*. "Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin Tenbîhü'l-Gâfilîn Adlı Eserinin Hadis İlimleri Açısından Değerlendirilmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (Şubat 2022), 63-87.
- Seâlibî, Ebû Mansûr. *el-Le'tâ'if ve'z-zarâ'if*. Beyrut: Dâru'l-Menâhil, ts.
- Seâlibî, Ebû Mansûr. *et-Temsîl ve'l-muhâdara fi'l-hikem ve'l-münâzara*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Kahire: Dâru'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 1961.
- Semerkandî, Ebü-Leys Nasr b. Muhammed. *Tenbîhu'l-gâfilîn*. thk. Yûsuf Ali Bedyûy. Beyrut: Daru İbn Kesîr, 2000.
- Seyidoğlu, Bilge - Yavuz, Orhan. *Ferec Ba'de's-Şidde Hikâyeleri Güçlükten Kolaylığa Kederden Sevince*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2. Baskı., 2019.
- Shafi, Iqbal M. "Fresh light on the Ghaznavids". *Islamic Culture* 12/2 (Nisan 1938), 189-234.
- Siddiqui, Iqtidar Husain. *Perso-Arab Sources of Information on the Life and Conditions in the Sultanate of Delhi*. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publ., 1992.
- Şahyar, Ayşe Esra. "Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik' Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/1 (2003), 31-39.
- Şîrûye b. Şhredâr ed-Deylemî. *el-Firdevs bi-Me'sûri'l-Hitâb*. thk. es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Tâcü'd-dîn Hasan Nizâmî. *Tâcü'l-Me'âsir*. ed. Seyyid Emir Hasan Abidi. nşr. Seyyid Emir Hasan Abidi. Delhi: Merkez-î Tahkikât-ı Farsi Rayzenî-i Ferheng-i Cumhurî-i İslâmî-i İran Dihlî-i Nov, 1387.
- Tanuhî, Ebû 'Ali el-Muhassin. *el-Ferec Ba'de's-Şidde*. ed. Muhammed el-Zuhri. 2 Cilt. Matbaat'ul Hilâl, 1903.
- Ta'âlibî, 'Abd-al-Malik Ibn-Muhammad. *Kitâb Âdâb Al-Mulûk al-Khwârazm-Shâhî Volume 1 A Critical Edition with Introduction and Translation*. çev. Tefvik Rüştü Topuzoğlu. thk. Tefvik Rüştü Topuzoğlu. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Tetley, Gillies. *The Ghaznavid and Seljuq Turks: Poetry as a Source for Iranian History*. London New York: Taylor & Francis e-Library, 2008.
- Truschke, Audrey. *The Language of History*. New York: Columbia University Press, 2021.
- Wink, André. *Al-Hind: The Making of the Indo-Islamic World, Vol. II, The Slave Kings and The Islamic Conquest 11th - 13th Centuries*. 3 Cilt. Leiden-New York: Brill, 2. Basım, 1997.
- Yazıcı, İshak. *Ebü'l-Leys es-Semerkandî, Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1982.

Yıldız, Abdulvahap. “İmâm Gazâlî’ye Göre Ömer İbn Abdülaziz”. *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 11/33 (2011), 157-178.

Yılmaz, Nesrin. *Şemseddin İltutmuş Döneminde Delhi Türk Sultanlığı (1211-1236)*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.